

ходить. Действие происходит в имени Людвисарова, однокомнатной квартире Анеты в Минске. Башня как бы объединяет место действия Разрушенная башня – образ классический. Готический роман требовал сумрачного места действия. Людвисарова = убогая стилизация под прошлое. Новые хозяева провели «реставрацию», в результате которой разрушенная башня оказывается более живой, чем отреставрированная, убитая усадьба. Квартира Анеты как своеобразное зеркало отражает в себе все, связывает образы башни и Людвисарова.

Все три места действия являются атрибутом «постистории» -- нелинейной концепции концепции времени, где прошлое, современное и, неизбежно, будущее сосуществуют практически одновременно. Тут присутствует принцип нового историзма – интерпретация. Наше время интерпретирует историю Старовежска, Кальванов интерпретирует Людвисарово, Анета интерпретирует минскую типовую квартиру.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рублеўская Л. Скокі смерці. // Дзеяслоў. – 2005, -- №№ 18,19.

УДК 821.01.03

*Стельмах М.Ю.
(Львів, Україна)*

МОРАЛЬНІСТЬ ОБРАЗУ ЕПІЧНОГО ГЕРОЯ В “ШАХ-НАМЕ” ФІРДОУСІ

Розглянуто структуру категорії “моральність” у “Шах-наме” Фірдоусі, виділено основні риси епічного героя як носія моральності.

Ключові слова: мораль, моральність, епічний герой.

Рассматривается структура категории моральность в “Шах-наме” Фирдоуси, выделяются основные черты эпического героя как носителя моральности.

Ключевые слова: мораль, моральность, эпический герой.

The structure of the category of “morality” in “Shah-name” by Firdousi is considered, the basic features of the epic hero as a bearer of morality are picked out.

Key words: ethics, morality, epic hero.

На сучасному етапі розвитку мовознавства закріпився підхід до розгляду лінгвістичних явищ, який передбачає вивчення людського фактору в мові. Важливим аспектом суспільного життя людини є поняття моралі і моральності. Саме поняття “моральність” відображає певні культурні реалії, які є універсаліями даної культури.

Поема “Шах-наме” Фірдоусі є шедевром світової культури, в міфологічних героях якої втілені ідеї любові до Батьківщини, повага до особистості, висока людська мораль,

© *Стельмах М.Ю., 2012*

чистота помислів і справедливість, добросовісність і чесність, патріотизм та загальнолюдський гуманізм. Цей твір відобразив культурні цінності своєї епохи, зокрема і втілює погляди тогочасних іранців на проблеми моралі і моральності, а також вплинув на уявлення про мораль наступних поколінь. Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена важливістю поняття моральності для розуміння твору “Шах-наме” Фірдоусі зокрема, і іранської культури в цілому, а також недостатнім висвітленням цієї проблеми в українському сходознавстві. Метою дослідження є визначити зміст і структуру поняття “моральність” в “Шах-наме” Фірдоусі, охарактеризувати загальні принципи моралі твору, виділити основні риси епічного героя як носія моральності.

Концептуальний простір художнього твору інтегрує найважливіші поняття, що слугують реалізації авторських цілей і задуму: культурні концепти (добро, зло, істина, краса тощо), ідеологічні концепти (справедливість, патріотизм, перемога тощо), антропоцентричні концепти, концепти-натурфакти (природні явища), концепти-артефакти (штучно створені об’єкти, фіксовані як художня деталь, символ), концепти-архетипи (его, світло, п’ямка) тощо [13: 247]. У своїй роботі ми розглядаємо структуру моралі та моральності як базового концепту тогочасного світобачення та світобачення Фірдоусі. Адже Фірдоусі у своєму творі піднімає тему про боротьбу добра і зла, справедливе правління, він же писав про важливі аспекти розумного правління – розум та моральну досконалість, недопустимість тиранії та зловживання владою, про авторитет законів, для досягнення всезагального блага. Об’єктом дослідження є структура поняття “моральність” у “Шах-наме” Фірдоусі. Предметом дослідження є вираження категорії моральності в образі епічного героя.

“Мораль” – це форма суспільної свідомості, сукупність норм, принципів, приписів та правил поведінки, а “моральність” – втілення принципів, правил, приписів, норм у поведінці людини та стосунках між нею та іншими людьми. Структура моралі включає моральні погляди і ідеали, моральні почуття, традиції, норми, принципи, заповіді, мотиви, цілі, відношення, вчинки, оцінки, категорії добра, совісті, честі, справедливості, щастя тощо. Сюди ж належать моральні якості особистості, феномени милосердя, благочинності, добродійства. Кожний із перелічених елементів має парну категорію: добро – зло, честь – безчестя тощо [7].

Мораль твору “Шах-наме” склалась під впливом зороастризму, у якому божественні закони поєдналися з моральними законами і нормами, а головними були поняття добра і зла. Якщо попередні релігії обмежувалися соціальними нормами, зосереджувалися на суспільних обов’язках людини, то зороастризм обґрунтовує загальнолюдські норми моралі, акцентує увагу на особі, підносячись до рівня релігій Одкровення. Основу його етики становить тріада: добра думка, добре слово і добра справа. Віруючий все життя мусить збирати їх. Найбільшим злом зороастризм вважає смерть, яка походить від Анхра-Майнью [6].

Як і в зороастризмі, у “Шах-наме” прославлено мудрість, розум та розумні вчинки, знання вважають вищим за високе становище, виховання – вище вроджених властивостей, а справедливим правителем може бути лише розумний. Епопея “Шах-наме” сповнена ідеєю людинолюбства, тому що все робиться заради людини, герої йдуть у бій та помирають заради свого народу, а не заради царя [4]. “Шах-наме” пронизана ідеєю боротьби добра і зла, які втілені в конкретних персонажах, які протистоять один одному,

тобто утворюють опозицію. Опозиція в “Шах-наме” знімається лише двома шляхами: перемогою або смертю. Ідея боротьби добра проти зла втілена також у вигляді опозиції справедливості – несправедливості [15: 947–948].

Саме зважаючи на це, у своєму дослідженні ми зупинимось докладніше на таких провідних поняттях моральної свідомості, як добро і зло, честь та гідність, обов’язок і совість. Добро – це доброзичливість і взаємодопомога, взаєморозуміння і співпраця, милосердя і повага, співчуття і співпереживання, все те, що забезпечує моральну культуру спілкування. Моральне зло – усе те, що перешкоджає єднанню людей, гармонізації суспільних відносин. Це насильство і злочинність, скупість і грубість, байдужість до інтересів людини і суспільства, егоїзм і підлість [9].

Совість – категорія етики, що характеризує здатність особистості здійснювати самоконтроль, усвідомлювати моральні і суспільні обов’язки, вимагати від себе їх виконання і виробляти самооцінку здійснених вчинків. Це один із проявів моральної самосвідомості особистості. Совість означає усвідомлення моральної відповідальності індивіда за свою поведінку, що включає моральну самооцінку, вольовий самоконтроль з точки зору моралі всього суспільства [9]. Обов’язок – це сукупність вимог, що пред’являються суспільством людині, які виступають перед нею як її зобов’язання й додержання яких є її внутрішньою моральною потребою [8].

Гідність – це суспільно-моральна цінність особистості; потреба, і власне оцінка людиною своєї моральної цінності. Це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє визнання, самоповага, а честь означає зовнішнє визнання, оцінку дій, діяльності особистості з боку інших. Коли гідність оцінюють інші люди, – приходить визнання, повага, а феномен визнання і поваги називається честю [9].

У всіх творах героїчного епосу головним діючим образом є воїн-богатир, який виступає виразником народного духу, прагнень народу, його сподівань. Цей герой наділений надлюдською силою і доблестю воїна, безупинною енергією і любов’ю до волі [3: 12]. “Сукупність родових якостей епічного героя, які виділяють його серед інших типових героїв фольклору, можна визначити словом “богатирство” [10: 67]. Отже, саме богатирі втілюють усталені народні ідеали героїзму, є носіями визначеного суспільно-морального кодексу, в якому поєднуються патріархальні традиції, поняття народної моралі [11: 107].

Для епічного героя характерні такі риси:

1) Сила. “Перше, що заявляє про себе в цьому феномені, – це велика фантастична сила, якою наділено більшість героїв, парадоксальність образу богатиря полягає в тому, що зовнішня звичайна, “нормальна” особистість, співрозмірна оточуючому світу, володіє надприродною фізичною силою” [10: 67]. “Чудесна сила і доблесть героя проявляються ще в дитинстві. Вже в колиці богатирський малюк не схожий на інших дітей. Новонародженого Рустама ледь можуть нагодувати дванадцять мамок” [3, 14]. “Свій перший подвиг богатир здійснює в надзвичайно юному віці... юний Рустам вбиває скаженого слона...” [3: 16].

2) Боротьба з ворогом. У єдиноборстві богатир перемагає страшного ворога – сильника або один знищує незнищенні полчища іноземних завойовників. Тобто, такий герой є ідеальним втіленням мужньої краси і сили, разом з тим богатир зберігає героїзований фізичний образ [3: 30]. Зображаючи свого героя мужнім захисником рідної країни, епос охоче посилає його на богатирський кордон стерегти кордони від іноземців [3: 30].

Богатирі готові змагатись з ворогом і змагаються вони, один на один виходячи проти великої армії, але тільки у чистому полі, у відкритому бою. Чисте поле – це епічний символ волі. Звідси і чітко виражений конфлікт обов'язку честі [5].

3) Поведінка відповідно до морального кодексу. Герої в епосі поводять себе відповідно до етикетних норм, які є стереотипним вираженням визначених сторін морального кодексу. Тут поєднуються звичаї, пов'язані з патріархальними поняттями про значення родової приналежності [10: 111]. “Так з'їхавшись для бою, витязі спершу запитують один одного про рід-плем'я. При цьому вони намагаються закликати один одного похвалою, в гіперболічних виразах звеличуючи свої бойові якості і всіляко зневажаючи і висміюючи ворога. Така похвала перед богатирським поединком, з ціллію залякати ворога, без сумніву була частим явищем... [3: 31]. (Перше запитання до незнайомця: “Ти якого будеш роду-племі?” – таке питання задає Рустам Сухрабу перед боєм), також у етикетних нормах ми можемо виявити повагу до старших, повагу до зустрічних, знаходимо форми знайомства та вирази про підтримання власної гідності. Для феодального суспільства характерна поведінка, яка базується на дотриманні ієрархії, поділі на “більших” і “менших”, покорі нищих вищим” [10: 111].

У моральний кодекс героя входить також безжальне ставлення до ворога і непримиренність до зради, віроломства; чітко розмежовані моральні критерії за принципом “свої” – “чужі” (у складі цих останніх опиняються і ті, хто зрадив “свого”). “Чужий” світ протиставлений “своєму” в моральному плані, і боротьба з ним та необхідність його знищення ґрунтується в епосі морально” [10: 112]. Слід також зазначити, що для характеристики епічних героїв їхня соціальна приналежність не відіграє вирішальної ролі. Основне – це приналежність їх до богатирства, це визначений комплекс моральних якостей і фізичних можливостей, якими вони володіють, це подвиги, які вони здійснюють [11: 106].

Як і в будь-якому епічному творі, у “Шах-наме” філософська ідея боротьби добра і зла та прославлення рідної країни втілена в образах богатирів. Богатирі безумовно віддані рідній країні та шаху, який втілював для них батьківщину. Незаслужено ображені правителем, богатирі пробачають образи в ім'я загальних інтересів. Перше місце серед богатирів займає Рустам із Сістану. Рустам (походить з середньо-іранського Ротастахм, “богатир”). Образ Рустама належить до сістанського або саксько-согдійського епічного циклу і відсутній у Авесті. У “Шах-наме” Рустам є сином богатиря Заля і Рудаби, дочки кабульського владки Мехраба з роду Заххака. Дід Рустама – богатир Наріман із роду Джамшида [12]. Посидання двох генів у їхньому сині Рустамі – нащадків Джамшида і Зоххака-дракона (туранця) – дуже важливе, адже саме кров тирана Зоххака, на думку автора “Шах-наме”, зумовлює протиріччя характеру Рустама. Саме тому легендарний герой, народний захисник Рустам поневолі стає вбивцею сина [4].

В образі Рустама Фірдоусі втілює свої уявлення про ідеального героя, саме його автор наділяє позитивними моральними якостями, його підтримує народ, він втілює незламний дух народу, приходять на допомогу, коли країна залишається у безвиході, він наділений розумом, дотримується звичаїв та законів, відстоює свою честь та гідність і т.д. Міфологічні риси достатньо рельєфно показані в образі Рустама з дня його народження. Образ цього героя втілює непримиренну боротьбу людини проти істот, які приносять зло. Його героїчна особистість в кожній поемі отримує новий відтінок, набуває нового розвитку [2]. Рустам у творі зображений як повністю традиційний епічний герой з раз і

назавжди даними рисами характеру. Однак у його переживаннях, в його вчинках немало драматизму (наприклад, поєдинок з сином). А попри все, Рустам – це захисник Ірану і взагалі добра.

Для образу Рустама характерні такі риси:

1) Хоробрість. Хоробрість виступає головним рушієм всіх вчинків Рустама, завдяки своїй хоробрості герой може перемагати злих ворогів, девів, захищати батьківщину, протистояти несправедливим шахам, давати опір злу та ніколи не миритись з неправдою

بدو گفت اگر بیم دارد دام // نخواهم که بائند ز تن بگسام

‘Йому сказав, якщо страх опанує, не хочу цього, від тіла відречусь’ [16, т. 1, с. 205].

Ще однією важливою рисою характеру багатиря було прагнення до волі, свободолюбство. Ганебним було ув’язнення та неволя, чого він намагався уникнути будь-якою ціною.

2) Честь. Ми бачимо, що важливим аспектом багатирської моралі є честь, хоробрість та добре ім’я, яке говорить про славу та велич багатиря, про його добродійство навіть після смерті. Тому багатир прагне залишити по собі добре ім’я, для цього він повинен робити добрі та мужні вчинки, які залишать у народі хорошу пам’ять про нього. Також, Рустам говорить, що краще гідно загинути у бою та залишити по собі славу, ніж зберегти життя та жити у ганьбі.

مراکشتن آهان تر آید ز ننگ // و گر باز مانم بجایی ز جنگ

‘Для мене краще померти, ніж знеславитись, і залишатись позаду, ніж воювати’ [16 (3): 297].

“Недостойним” вважають здаватися ворогу без бою, ухилитися від боротьби, жити у ганьбі, без слави. Це є найгіршим що може спіткати багатиря. Найславетнішим є померти гідно

دریغد نیاشد ز منشد اره بید // درگ و زار فارسد بشد نوچه کردناهیچ

‘Володар, коли став (вважає себе) гордим і достойним, військо не може вручати ворогу’ [16 (4): 32].

Варто також зазначити, що у шаха Кей-Кавуса був чудодійний бальзам, здатний вилікувати смертельно пораненого Сухраба, Рустам відправляє до володаря гінця з проханням дати зілля. Однак, Кей-Кавус відмовляє і говорить багатирю Гударзу, що він зовсім не бажає, щоб Сухраб залишився живим, через страх, перед батьком та сином, які об’єднавшись скинуть його з престолу. У цій сцені поет протиставив зрадливість шаха величчю Рустама, який і після цього залишився вірним васалом Кей-Кавуса, так як цар для багатиря уособлював собою Іран. Тобто, Рустам міг помститись царю, але він не зробив цього, цар і надалі залишається володарем, владикою і він йому підкоряється. Герой так чинить тому, що усвідомлює своє місце у суспільстві, він розуміє, що повинен надалі служити шаху, що яскраво відображає честь.

3) Дотримання звичаїв. Рустам був гідним шахського трону, він міг забезпечити спокій у країні та захист від ворогів, воїни хотіли бачити його на шахському троні та все ж таки Рустам дотримувався давніх звичаїв, він не хотів порушувати закон за яким влада

може належати лише володарю фарра, який володів цією божественною благодаттю [1: 11]. А сам Рустам не був наділений цим фарром, тому він не посягнув на трон. Маючи велику підтримку та силу він залишається вірним давньому звичаю.

سوی تخت شاهی نکر دم نگاه // نگه داشتیم رسم و آیین و راه

‘На шахський трон я не поглянув, дотримався звичаю і припису’ [16(1): 201].

Зрештою, відповідно до уявлень іранців, необґрунтована спроба захопити престол (який не переданий у спадок) приречена на провал. Навіть у тому випадку, якщо “узурпатору” вдається захопити владу, то це лише короткочасна удача і через деякий час справжній (законний) володар “фарру” верне собі свої права і сяде на трон.

3) Людяність. Рустам сприймає моральне повеління не по букві, а по духу, не як формальний імператив, а як заклик серця. Він чинить добро не за обов’язком і вимогами морального закону, а з любові до батьківщини, народу, добра. Він чинить так, не тому, що так треба чинити, а тому, що інакше він не може вчинити. Так, скажімо, у суперечці Рустама і Ісфандіяра, Рустам просить вирішити справу мирно:

// من تخیر منوخ ز منبید کی دوسته که من تخیروا ردنا گره دیاشت

‘Не бачу користі від проливання крові, не варто сіяти смерть’ [16(3): с. 290].

Фірдоусі говорить про Рустама:

کسی باشد از بخت پیر وز و شاد // که باشد همیشه دلش پر ز داد

‘Той буде долею щасливою обдарований, якщо буде завжди його серце справедливе’ [16(3): 279].

4) Гідність. Герою, також, притаманне почуття власної гідності, тому він не поступився цим почуттям навіть перед самим шахом Кей-Кавусом. Таким зображає його Фірдоусі у сцені, в якій шах Кей-Кавус докоряє йому та погрожує за запізнення на декілька днів, коли той викликаний для походу проти Сухраба. Рустам покидає шаха, але вельможі і витязі посилають до нього мудрого Гударза, який вмовляє розгніваного багатиря простити шаха в ім’я порятунку Ірану. Він повертається, і знов Кей-Кавус промовляє зовсім інші, лицемірні слова та просить пробачення [1: 12].

Рустам прямо говорить правду, ненавидить зло і обман. Але якщо йдеться про загрозу для рідної країни, Рустам миттєво забуває образу. Його бездоганна багатирська природа проявляється у моральному почутті, яке відповідає за його вчинки.

Варто підкреслити, що оскільки образ цього героя втілює непримиренну боротьбу людини проти істот, які приносять зло, Рустам не повинен загинути в бою. Саме тому він завжди виходить переможцем, тільки в бою він здобуває безсмертя.

Отже, епічний герой характеризується такими рисами як доблесть, відвага, чесність, він володіє надзвичайною силою, має власну гідність та бореться за свою честь. Саме ці риси і характеризують образ Рустама. Він є символом боротьби добра проти зла: багатир наділений почуттям любові до батьківщини і народу, заради яких готовий піти на будь-який вчинок, навіть на смерть, він ненавидить зло, підступ та обман, він вільний і може

чинити за своєю волею, але все ж таки Рустам визнає владу шаха і завжди підкоряється йому, завжди покладається на Бога, його милість та волю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бертельс Е. Э. История персидско-таджикской литературы / Е. Э. Бертельс. – М., 1960. – 110 с.
2. Бобоев Ш. А. Мифологические предпосылки “Шахнаме” Фирдоуси (в мифологической и героической части): Автореф. дис. ...канд. филол. наук / Ш. А. Бобоев. – Душанбе, 2007. // з електронного ресурсу <http://www.google.com.ua/search?hl=uk&client=firefox-rls=org>.
3. Жирмунский В. М. Народный героический эпос. Сравнит.-ист. очерки / В. М. Жирмунский. – М.-Л. : Гослитиздат, 1962. – 435 с.
4. Зороастрійські тексти // з електронного ресурсу http://hronos.km.ru/text/2004/baim08_04.html
5. Калугин В. Идеалы русского эпоса / В. Калугин // з електронного ресурсу <http://www.iks.ru/~rne/stat/epos.htm>
6. Макаров М. С. Зороастризм – релігія стародавнього Ірану / М. С. Макаров // з електронного ресурсу <http://works.tarefer.ru/72/100067/index.html>
7. Мораль // з електронного ресурсу http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/784/
8. Моральний вибір // з електронного ресурсу <http://studentam.net.ua/content/view/2113/83/>
9. Походження та історичні типи моралі // з електронного ресурсу <http://ua.textreferat.com/referat-13894-15html>
10. Путилов Б. Н. Героический эпос и действительность / Б. Н. Путилов. – Л. : Наука, 1988. – 223 с.
11. Путилов Б. Н. Руський и южнославянский героический эпос. Сравнит.-типол. исследование. / Б. Н. Путилов – М. : Наука, 1971. – 315 с.
12. Рустам. Герои мифов и легенд // Мифологическая энциклопедия // з електронного ресурсу <http://myfology.narod.ru/heroes/r/rustam.html>
13. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
14. Рустам. Герои мифов и легенд // Мифологическая энциклопедия // з електронного ресурсу <http://myfology.narod.ru/heroes/r/rustam.html>
15. Фирдоуси // Краткая литературная энциклопедия. / под ред. А. А. Суркова. М.: Советская энциклопедия. 1972. – Т. 7.
16. شاهنامه (از روی چاپ مسکو) در ۴ مجلد، ۹ جلد / به کوشش و زیر نظر دکتر سعید حمیدیان تهران، ۱۳۷۴